

Ziņojuma par personām ar garīga rakstura traucējumiem aktuālajiem jautājumiem

Laika periodā no 2017. gada 1. marta līdz 31. oktobrim (turpmāk - projekta periods) biedrība “Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem “ZELDA”” (turpmāk – RC ZELDA) īstenoja Sabiedrības integrācijas fonda atbalstītu un no Latvijas valsts budžeta līdzekļiem finansētu projektu “Atbalsts cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem patstāvīgai dzīvei sabiedrībā”. Viens no projekta mērķiem bija nodrošināt bezmaksas juridisko palīdzību cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem un viņu tuviniekiem, kā arī analizēt konstatētās problēmas, informējot par tām sabiedrību un atbildīgās valsts un pašvaldību iestādes.

Projekta periodā 147 lietās¹ sniegtas 405 konsultācijas. Kaut arī, salīdzinot ar iepriekšējiem periodiem, izskatīto lietu un sniegto konsultāciju skaits samazinās, tomēr tas nenozīmē, ka personas būtu labāk informētas par savām tiesībām vai juridiskā palīdzība būtu mazāk nepieciešama. Tas vairāk saistīts tieši ar RC ZELDA administratīviem jautājumiem, proti, mazāku darbinieku skaitu un lielāku noslodzi citu RC ZELDA īstenoto projektu ietvaros. Tā rezultātā RC ZELDA esošo resursu ietvaros var sniegt ierobežotu juridiskās palīdzības apjomu, liekot arī izvēlēties personām ar garīga rakstura traucējumiem stratēģiski nozīmīgākās lietas.

Juridiskās konsultācijas tiek nodrošinātas personām, kurām ir garīga rakstura traucējumi (tiešā mērķa grupa), proti, kurām ir intelektuālās attīstības traucējumi vai psihiskas saslimšanas. Tāpat konsultācijas ir pieejamas arī citām personām (netiešā mērķa grupa), kurām nepieciešama palīdzība personu ar garīga rakstura traucējumu tiesību un interešu aizsardzībā, piemēram, tuviniekiem, aizgādņiem, valsts un pašvaldību iestādēm utt.

No tiešās mērķa grupas pēc palīdzības vērsušās 84 personas ar garīga rakstura traucējumiem. No tām 24 bija personas ar intelektuālās attīstības traucējumiem, savukārt 60 – personas ar psihiskām saslimšanām. Interesanti atzīmēt, ka vīrieši tiešajā mērķa grupā ir aktīvāki savu tiesību un interešu aizsardzībā, nekā sievietes (45 vīrieši un 39 sievietes).

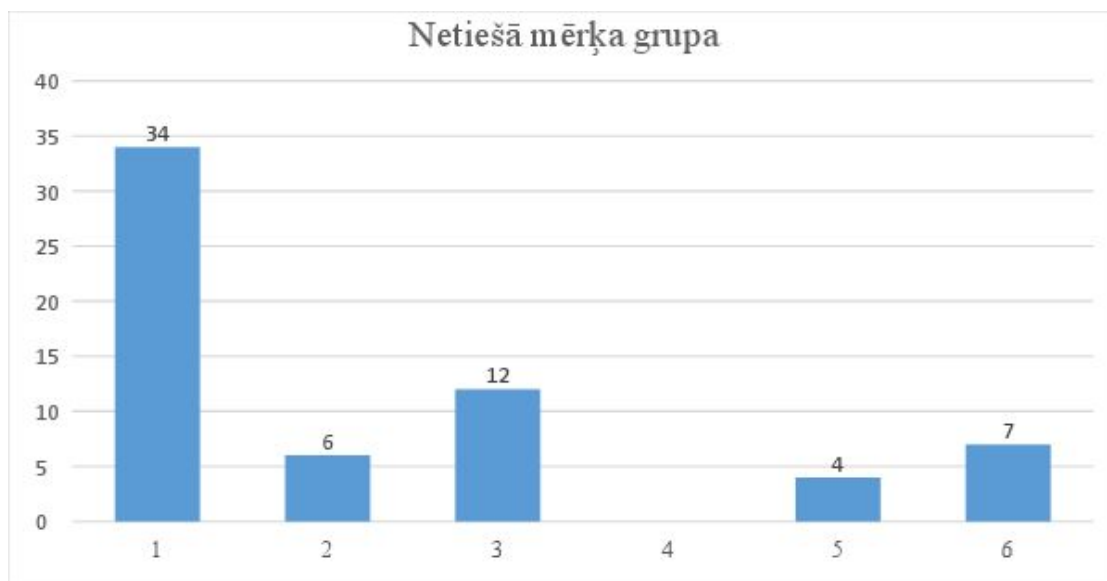
¹ No tām unikālo klientu skaits sastāda 115 personas. No tām tiešā mērķa grupa – 60 personas ar garīga rakstura traucējumiem, netiešā mērķa grupa – 55 personas.

1. attēls – tiešā mērķa grupa sadalījumā pēc traucējumu rakstura un dzimuma

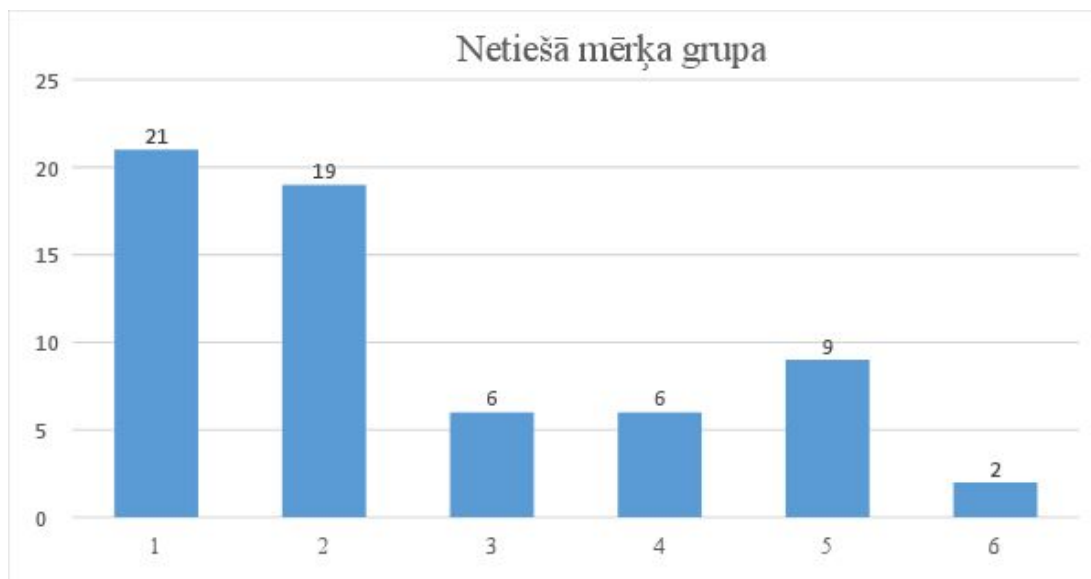
Savukārt netiešajā mērķa grupā juridiskā palīdzība vairāk bijusi nepieciešama tuviniekiem (40 personas). Tomēr interesanti atzīmēt, ka tuvinieku vidū vairāk pēc palīdzības vērsas tieši sievietes (34 sievietes pret 6 vīriešiem), kas izskaidrojams ar to, ka parasti tieši sievietes rūpējas par saviem tuviniekiem (pilngadīgajiem bērniem), kuriem ir garīga rakstura traucējumi.

2. attēls – netiešās mērķa grupas sadalījums pēc dzimuma

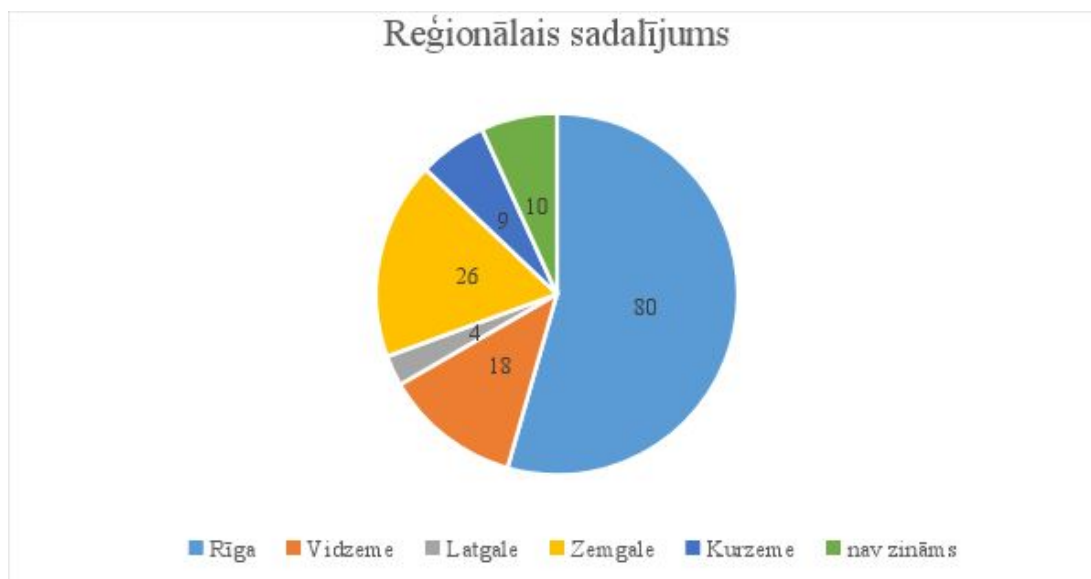
No 1. attēlā norādītās informācijas redzams, ka cilvēki ar psihiskām saslimšanām ir aktīvāki savu tiesību un interešu aizsardzībā. Tas vairāk saistīts tieši ar personu ar intelektuālās attīstības traucējumiem zināšanām un iespējām sameklēt informāciju un vērsties pēc nepieciešamās palīdzības. Tādējādi varētu pieņemt, ka netiešā mērķa grupa aktīvāk interesējas tieši par personu ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiesībām un interesēm. Tomēr, vērtējot statistiku, redzams, ka lielākā daļa no konsultācijām netiešajā mērķa grupā sniegtas par personām ar psihiskām saslimšanām (36 personas ar psihiskām saslimšanām pret 27 personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem).

3. attēls – netiešās mērķa grupas sadalījums pēc pārstāvēto personu grupas

Lielākā daļa no personām, kurām sniegta juridiskā palīdzība, dzīvo Rīgā. Tas vairāk saistīts ar to, ka RC ZELDA birojs atrodas Rīgā un līdz ar to ir vieglāk pieejams cilvēkiem, kuri dzīvo Rīgā.

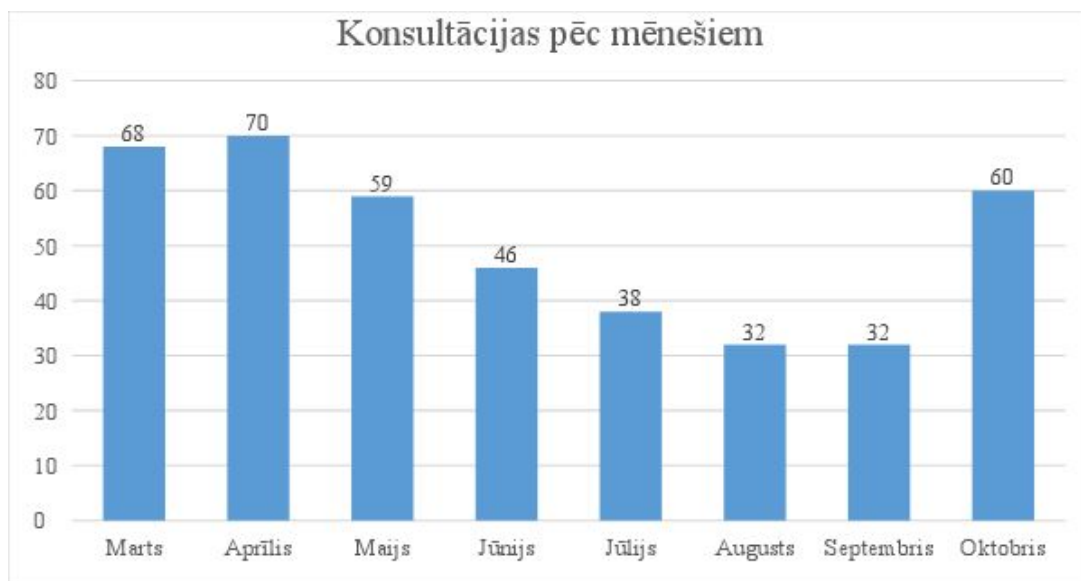

4. attēls – sadalījums pēc reģioniem

Vidēji mēnesī sniegtas 50,63 konsultācijas. Sīkāk vērtējot sniegto konsultāciju apjomu, redzams, ka projekta perioda sākumā sniegtas vairāk konsultācijas, nekā projekta beigās. Izmaiņas saistītas ar kopējo darba noslodzi, proti, samazinoties darbam citu projektu ietvaros, palielinās sniegto konsultāciju apjoms un otrādi. Tāpat sniegto konsultāciju apjomu ietekmē tas, ka šobrīd RC ZELDA juridiskās konsultācijas nodrošina tikai viens jurists. Tādējādi gadījumā, ja kādā citā lietā ir nepieciešama apjomīgāka juridiskā palīdzība, tas ietekmē arī citām personām sniegto konsultāciju skaitu.

5. attēls – konsultāciju skaits laika periodā no 2017. gada 1. marta līdz 31. oktobrim

Papildus tam jānorāda, ka sniegto konsultāciju skaitu ietekmē arī RC ZELDA pieeja juridiskās palīdzības sniegšanā. Pirmkārt, pašai personai ir piešķirtas konkrētas tiesības un pienākumi, nevis RC ZELDAI. Tādēļ arī pašai personai pašai ir jāīsteno savas tiesības un pienākumi. Atsevišķos gadījumos tiek pieļauta pilnvaras izsniegšana, tomēr tie ir izņēmuma gadījumi. Šādos gadījumos tiek vērtēts, vai lieta ir stratēģiski nozīmīga lielākas grupas interesēs, vai RC ZELDA tieša iesaistīšanās lietā nodrošinās veiksmīgāku rezultātu, kāds ir nepieciešamais darba apjoms un specifiskās zināšanas, kas vajadzīgas vēlamā rezultāta sasniegšanai. Otrkārt, pašai personai vērstoties valsts un pašvaldību iestādēs un aizsargājot savas tiesības un intereses, ir lielāka iespēja mainīt attieksmi pret personām ar garīga rakstura traucējumiem. Tādējādi palīdzība tiek sniegta ne tikai tām personām, kuras tieši ir vērsušās pie RC ZELDA, bet arī tām personām, kuras nav vērsušās pie RC ZELDA.

Analizējot sniegto juridisko palīdzību pēc tēmām redzams, ka nemainīgi aktuālākais jautājums saistīts ar personas tiesībām uz rīcībspēju. Atšķirībā no citiem gadiem, Projekta periodā otrais un trešais aktuālais temats bija saistīts tieši ar personas tiesībām uz privāto dzīvi, ģimeni un mājokli, ietverot arī tiesības uz īpašumu. Savukārt ceturtais aktuālais jautājums saistīts ar personas tiesībām uz pastāvīgu dzīvi sabiedrībā.

Tēmas	Lietas	Konsultācijas
Tiesības uz rīcībspēju	30	89
Cieņa pret dzīvesvietu un ģimeni	17	81

Ziņojums par personām ar garīga rakstura traucējumiem aktuālajiem jautājumiem sagatavota ar Sabiedrības integrācijas fonda finansiālu atbalstu no Latvijas valsts budžeta līdzekļiem. Par ziņojuma par personām ar garīga rakstura traucējumiem aktuālajiem jautājumiem saturu atbild biedrība "Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem "ZELDA"".

Privātās dzīves neaizskaramība	17	41
Tiesības uz neatkarīgu dzīvi sabiedrībā	16	37
Tiesības uz pieeju tiesai	14	37
Pienācīgs dzīves līmenis un sociālā aizsardzība	13	22
Tiesības uz veselību	12	23
Tiesības uz brīvību un drošību	7	16
Necilvēcīgas izturēšanās aizliegums	4	21
Darbs un nodarbinātība	3	3
Tiesības uz pārvietošanos un pilsonību	2	4
Tiesības uz individuālu pārvietošanos	1	12
Tiesības uz dzīvību	1	4
Vārda brīvība un pieeja informācijai	1	1
Tiesības uz izglītību	1	1
Vienlīdzība un diskriminācijas aizliegums	1	1
Citi	7	12
Kopā	147	405

6. attēls – sniegtās juridiskās palīdzības iedalījums pēc tēmām, lietu un konsultāciju skaita

Aktuālās problēmas nedaudz atšķiras no 6. attēlā norādītajām aktuālajām tēmām. Tas saistīts ar to, ka konkrētajā tēmā var būt izskatītas vairākas lietas, tomēr nav spilgtu piemēru, kas raksturotu sistēmisku problēmu. Pamatojoties uz to, izvērtējot sniegtās konsultācijas un nodrošināto juridiskās palīdzības apjomu, RC ZELDA ieskatā personu ar garīga rakstura traucējumu tiesību un interešu aizsardzības jomā Projekta periodā bija aktuālas šādas problēmas:

- 1) tiesības uz rīcībspēju;
- 2) sabiedrībā balstītu sociālo pakalpojumu pieejamība;
- 3) juridiskās palīdzības pieejamība;
- 4) somatiskās veselības aprūpes pieejamība personām, kuras ievietotas ilgstošas sociālās aprūpes institūcijās vai psihiatriskajās slimnīcās.

1. Tiesības uz rīcībspēju

Atbilstoši Civillikuma² 1405.pantā ietvertajam formulējumam, rīcībspēja raksturo personas spēju uzņemties tiesības un pildīt pienākumus. Rīcībspēja ir absolūti nepieciešama, lai persona varētu noslēgt jebkādu tiesisku darījumu, kā arī iesaistītos atsevišķos sabiedrībai nozīmīgos procesos, piemēram, varētu piedalīties vēlēšanās, veikt pirkumus, slēgt darījumus utt. Tādējādi rīcībspēja ir absolūti nepieciešama

² Civillikums. "Valdības Vēstnesis", 20.02.1937., nr.41. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=225418>

pilnvērtīgai dzīvei sabiedrībā. Rīcībspēju persona iegūst automātiski, sasniedzot 18 gadu vecuma.³

1.1. 2013. gada 1. janvārī stājās spēkā grozījumi rīcībspējas institūtā, paredzot, ka iespējama tikai daļēja rīcībspējas ierobežošana, proti, personai tiek atņemtas tiesības rīkoties noteiktās jomās un apjomā. Personas tiesību un interešu pārstāvību nodrošina aizgādņi. Civilprocesa likuma⁴ Pārejas noteikumu 61. punkts paredz, ka gadījumā, ja persona atzīta par rīcībnespējīgu līdz 2011. gada 31. decembrim, tad sākot ar 2013. gada 1. janvāri uzskatāma par personu ar rīcībspējas ierobežojumu. Tātad tai ir ar likumu noteikti rīcībspējas ierobežojumi.

Satversmes tiesa savā 2010. gada 27. decembra spriedumā lietā nr. 2010-38-01 norādīja, ka katrs rīcībspējas ierobežojums ir jāvērtē atsevišķi, pielāgojot nepieciešamo ierobežojumu apjomu un veidu.⁵ Tādēļ Civilprocesa likumā Pārejas noteikumu 62. punktā tika ietverts pienākums aizgādņim vērsties tiesā, lai pārskatītu ar likumu noteiktos rīcībspējas ierobežojumus, tos piemērojot individuālajiem lietas apstākļiem. Konkrētais pienākums jāizpilda četru gadu laikā no brīža, kad stājās spēkā grozījumi rīcībspējas institūtā.

Pamatojoties uz to, iepriekšējos gados pie RC ZELDA aktīvāk vērsās tieši aizgādņi, lūdzot palīdzību ar likumu noteikto rīcībspējas ierobežojumu pārskatīšanā. Savukārt šogad Projekta periodā lielākā daļa no personām, kuras lūdza palīdzību rīcībspējas lietās, bija vecāki, kuru bērni kļuvuši pilngadīgi un kuri praksē saskārušies ar administratīviem šķēršļiem, kas tiem liedz saņemt dažādus pakalpojumus.

A.K. 2017. gadā kļuva pilngadīgs. Līdz A.K. pilngadībai māte rīkojās viņa vietā kā likumiskā pārstāve. Pēc 18 gadu vecuma sasniegšanas A.K. pašam jāatver konts bankā, pašam jānokārto valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts invaliditātes gadījumā, kā arī pašam jāpiesakās dažāda veida sociālajiem pakalpojumiem. A.K. ir ļoti smagi intelektuālās attīstības traucējumi – viņš runā savā valodā, ko saprot tikai tuvinieki, viņš neprot parakstīties (krustiņu paraksta vietā var uzvilkt tikai, ja

³ Civillikuma 1408. pants. Tomēr atsevišķos gadījumos arī nepilngadīgas personas var īstenot daļu rīcībspējas, piemēram, tās var stāties laulībā 16 gadu vecumā, persona var nodibināt darba tiesiskās attiecības, ja tā sasniegusi 13 gadu vecumu, kā arī ikvienam nepilngadīgajam ir tiesības uz savu brīvo mantu. Tādējādi var uzskatīt, ka nepilngadīgajiem ir ierobežota rīcībspēja.

⁴ Civilprocesa likums. "Latvijas Vēstnesis", 03.11.1998., nr. 326/330 (1387/1391), "Ziņotājs", 03.12.1998., nr. 23. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=50500>

⁵ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 27. decembra spriedums lietā nr. 2010-38-01 "Par Civillikuma 358. panta un 364. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam", para. 13. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2010-38-01_Spriedums.pdf

mamma viņam fiziski palīdz). Tādēļ bankā atsakās atvērt kontu uz viņa vārda, kā arī nav iespējams saņemt sociālo palīdzību.

Viens pats A.K. ārpus mājas nekad nedodas – viņu vienmēr pavada asistents. Dienas lielāko daļu A.K. pavada skolā, kur apgūst pamatizglītības specializēto programmu. Līdz skolai un atpakaļ viņu pavada mamma. Pēc skolas beigšanas paredzēts, ka A.K. katru dienu varētu apmeklēt dienas centru.

1.2. Civillikuma 357. pants nosaka, ka gadījumā, ja „personai ir garīga rakstura vai citi veselības traucējumi, tās rīcībspēju var ierobežot, ja tas nepieciešams šīs personas interesēs un ir vienīgais veids, kā tās aizsargāt”. No šī panta izriet divi būtiski principi:

- 1) rīcībspējas ierobežojumu var izmantot tikai kā galējo līdzekli;
- 2) rīcībspējas ierobežojuma noteikšanas pamatā ir pieņēmums, ka persona ar savu aktīvo rīcību rada kaitējumu savām tiesībām un interesēm.

Tādējādi pirms rīcībspējas ierobežošanas būtu jāizmanto citi alternatīvi līdzekļi. Par tādiem var uzskatīt:

- pilnvaras izsniegšanu;
- nākotnes pilnvarojuma izsniegšanu;
- pagaidu aizgādības nodibināšanu;
- liegumu ierakstīšanu dažādos publiskos reģistros (piemēram, zemesgrāmatā);
- ierobežojumu noteikšanu attiecībā uz privātpakalpojumu izmantošanu (piemēram, konta limita noteikšana bankā, tālruņa izmantošanas ierobežojumi, u.c.);
- patērētāju tiesību aizsardzības mehānismus (piemēram, tiesības atgriezt preci pārdevējam 14 dienu laikā no tās iegādes), u.c.

Iepriekš norādītajā piemērā kā viens no līdzekļiem, ko varētu izmantot, ir pilnvarojums, kas dotu tiesības pilnvarniekam rīkoties pilnvarotāja vietā. Tomēr gadījumos, kad personai ir smagi vai ļoti smagi intelektuālās attīstības traucējumi, konkrētais mehānisms nav pieejams, jo paustais gribas izteikums neatbilst likumā paredzētajam gribas izteikumam.

Tāpat privātpersonas (uzņēmēji), kā arī valsts un pašvaldību iestādes savā praksē neievieš saprātīgus pielāgojumus, kas atvieglotu personu ar invaliditāti piekļuvi gan privātiem, gan publiskiem pakalpojumiem un to izmantošanu. Tā vietā personas tiek aicinātas risināt jautājumu, izmantojot rīcībspējas institūtu. Tādējādi tiek izvēlēts mehānisms, kas prasa mazāk līdzekļus un pielāgojumus no privātām un publiskām juridiskām personām, bet ietver nozīmīgus tiesību ierobežojumus fiziskai personai.

1.3. RC ZELDA ieskatā šāda prakse nav pieļaujama, tādēļ nepieciešami grozījumi normatīvajos aktos, kas nosaka iespēju lietot alternatīvus mehānismus rīcības spējas ierobežošanai. Šobrīd laika periodā no 2017. gada 1. decembra līdz 2019. gada 30. novembrim RC ZELDA īsteno Labklājības ministrijas atbalstītu izmēģinājumu projektu par atbalstīta personas pakalpojuma ieviešanu Latvijā⁶. Tomēr tas nekādā veidā neliedz jau šobrīd iestrādāt Civillikumā mehānismus, kas būtu mazāk ierobežojoši un būtu vērsti uz tiesību un interešu pārstāvību (nevis aizstāvību, kā tas ir šobrīd). Par vienu no šādiem mehānismiem var uzskatīt tiesas izdotu pilnvarojumu, iepriekš paustās gribas mehānismu ārstniecības procesā u.c. Neskatoties uz to, ka RC ZELDA vairākkārtīgi vērsusies pie Tieslietu ministrijas, lūdzot risināt radušos situāciju un aicinot ieviest alternatīvu mehānismus, Tieslietu ministrija vienmēr ir noraidījusi izstrādātos priekšlikumus.

2. Sabiedrībā balstītu sociālo pakalpojumu pieejamība

Kopš 2015. gada Labklājības ministrija īsteno deinstitutionalizācijas projektu.⁷ Tā ietvaros paredzēts, ka no ilgstošas sociālās aprūpes un rehabilitācijas institūcijām uz dzīvi sabiedrībā pārcelsies aptuveni 700 personas. Vairākām personām, kuras atrodas ilgstošas sociālās aprūpes un rehabilitācijas institūcijās un ir iesaistītas deinstitutionalizācijas projektā, RC ZELDA nodrošina atbalstu lēmumu pieņemšanā. Deinstitutionalizācijas kontekstā ir aktualizējušās vairākas problēmas, kas saistītas ar izglītības un nodarbinātības pieejamību.

2.1. Izglītība

Daļa cilvēku, kuri atrodas ilgstošas sociālās aprūpes un rehabilitācijas institūcijās, nav ieguvuši pamatzglītību, kā arī nemāk lasīt, rakstīt un rēķināt. Kaut arī tas sadzīvē nesagādā būtiskas problēmas, ja vien personai ir pieejams atbalsts⁸, tomēr tas rada būtiskus ierobežojumus attiecībā uz profesijas un darba izvēli.

Atbilstoši Satversmes 112. panta, ikvienam ir tiesības uz izglītību. Valsts nodrošina iespēju bez maksas iegūt pamatzglītību un vidējo izglītību. Turklāt ikvienai personai

⁶ Labklājības ministrijas iepirkums nr. LRLM2017/28-3-03/01ESF "Atbalsta personas pakalpojuma apraksta, organizēšanas un finansēšanas kārtības izstrāde, atbalsta personas pakalpojuma izmēģinājumu projekta īstenošana un izmēģinājumu projekta rezultātu izvērtējums". Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/3620>

⁷ Labklājības ministrija. Rīcības plāns deinstitutionalizācijas īstenošanai 2015. – 2020. gadam. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/null/2015_15_07_ricplans_final.pdf

⁸ Proti, ir atbalsta persona, kura var iegūt personai vajadzīgo informāciju un pasniegt to saprotamā veidā, sastādīt iesniegumus un izlasīt saņemtās valsts un pašvaldību institūciju sniegtās atbildes.

Ziņojums par personām ar garīga rakstura traucējumiem aktuālajiem jautājumiem sagatavota ar Sabiedrības integrācijas fonda finansiālu atbalstu no Latvijas valsts budžeta līdzekļiem. Par ziņojuma par personām ar garīga rakstura traucējumiem aktuālajiem jautājumiem saturu atbild biedrība "Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem "ZELDA"".

ir pienākums apgūt pamatizglītību. Cilvēkiem, kuriem nav garīga rakstura traucējumi un kuri nav ieguvuši pamatizglītību, pastāv iespēja iegūt pamatizglītību vakarskolās. Tomēr cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem un jo īpaši cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, šādas iespējas ir liegtas, jo ne vakarskolas, ne speciālās skolas neīsteno programmas, kas būtu paredzētas pieaugušajiem ar garīga rakstura traucējumiem.

Kā norādīts iepriekš, tas rada būtiskus ierobežojumus attiecībā uz profesijas un darba izvēli. Persona nevar izmantot Sociālās integrācijas valsts aģentūras piedāvātas iespējas apgūt profesiju, ja personai nav pamatizglītības. Tomēr tā kā nav nodrošināta iespēja iegūt pamatizglītību pilngadīgām personām ar garīga rakstura traucējumiem, tad tām būtībā ir liegta pieeja valsts nodrošinātajam pakalpojumam – profesijas apguvei.

2.2. Nodarbinātība

Izglītības iegūšanas jautājums ir cieši saistīts ar nodarbinātības jautājumu. Proti, gadījumā, ja persona ir reģistrējusies kā bezdarbnieks, tai ir tiesības izmantot Nodarbinātības valsts aģentūras piedāvātos kvalifikācijas kursus. Tomēr konkrēti kursi ir paredzēti cilvēkiem, kuriem nav garīga rakstura traucējumi. Īpaši akūta situācija ir attiecībā uz cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Viņi ir spiesti mācīties atbilstoši izstrādātai programmai, kas nav pielāgota cilvēka vajadzībām un uztverei. Tādējādi kursu pieejamība ir formāla un nesniedz nekādu praktisku labumu cilvēkam. Kursu nepieejamība arī ierobežo personu iespējas izvēlēties darbu.

I.L. ir vidēji smagi intelektuālās attīstības traucējumi. Viņa vēlas strādāt, bet tā kā viņa runā tikai krievu valodā, iespējas iegūt darbu ir ļoti ierobežotas. Apzinoties, ka viņai nepieciešamas zināšanas par valsts valodu, I.L. izmantoja Nodarbinātības valsts aģentūras piedāvāto iespēju apmeklēt valsts valodas kursus.

Kursos I.L. mācās atbilstoši izstrādātajai programmai, kas nav pielāgota cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem. Viņa nespēj apgūt kursus sniegtās zināšanas, jo mācības ir pārāk ātras un tiek pasniegtas priekš I.L. uztveres sarežģītā veidā.

I.L. vairākkārtīgi mēģinājusi nokārtot pārbaudījumu, lai varētu uzsākt nākošo valsts valodas apguves līmeni, tomēr viņas mēģinājumi vienmēr bijuši nesekmīgi, jo arī pārbaudījums nav pielāgots I.L. vajadzībām, kas izriet no intelektuālās attīstības traucējumiem.

Sabiedrības integrācijas fonds

Ziņojums par personām ar garīga rakstura traucējumiem aktuālajiem jautājumiem sagatavota ar Sabiedrības integrācijas fonda finansiālu atbalstu no Latvijas valsts budžeta līdzekļiem. Par ziņojuma par personām ar garīga rakstura traucējumiem aktuālajiem jautājumiem saturu atbild biedrība “Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem “ZELDA””.

Līdz ar to, tiek veidota un atbalstīta sistēma, kurā cilvēki ar garīga rakstura traucējumiem tiek virzīti uz sociālās sistēmas izmantošanu, nevis nodarbinātību. Tā vietā, lai persona varētu apgūt profesiju un strādātu, viņai tiek piedāvāts doties uz dienas centru vai specializētajām darbnīcām, kas savukārt būtiski ietekmē personas iespējas dzīvot patstāvīgi sabiedrībā un justies kā pilnvērtīgam sabiedrības loceklim.

Papildu ierobežojumus rada tādu darbu nepieejamība, kurā nav nepieciešamas īpašas prasmes un iemaņas (mazkvalificēts darbs). Nodarbinātības valsts aģentūrā šādi darbi ir praktiski nepieejami. Neskatoties uz to, ka ir nodrošinātas subsidētās darba vietas, tomēr tās visas saistītas ar kvalificētu darbu, kurā nepieciešamas īpašas prasmes un zināšanas. Tādējādi cilvēki ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiek praktiski izslēgti no darba tirgus.

3. Juridiskās palīdzības pieejamība

3.1. Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma⁹ 3. pantā valsts ir deklarējusi, ka tā nodrošina juridisko palīdzību trūcīgām un maznodrošinātām personām. Juridiskā palīdzība ir pieejama civillietās, kriminālprocesā, kā arī ierobežotos gadījumos administratīvajā procesā.

Gadījumā, ja persona ar garīga rakstura traucējumiem (īpaši intelektuālās attīstības traucējumiem) vēlas vērsties valsts vai pašvaldības institūcijā, lai saņemtu pakalpojumu, tā saskaras ar vairākām problēmām. Pirmkārt, tai var nebūt nepieciešamās prasmes, lai sastādītu iesniegumu. Otrkārt, pat, ja iesniegums ir sastādīts un iestādes lēmums ir negatīvs, tai nav prasmes, lai pārsūdzētu pieņemto lēmumu. Treškārt, pat, ja tā pārsūdz pieņemto lēmumu, tai nav pietiekamas zināšanas un prasmes, lai pārstāvētu savas tiesības un intereses tiesas procesā. Tādējādi formāli personai ir tiesības pārsūdzēt pieņemtos lēmumus un vērsties tiesā, tomēr praktiski šīs tiesības nav iespējams īstenot, jo persona nesaņem nepieciešamo atbalstu. Šī problēma ir aktuāla visām mazaizsargātajām grupām, jo palīdzība administratīvā procesa ietvaros ir nodrošināta tikai izņēmuma gadījumos.

Īpaši kritiska situācija ir ilgstošas sociālās aprūpes un rehabilitācijas institūcijās, kurās personas nezina par savām tiesībām saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību. To bieži vien nodrošina pašā institūcijā strādājošs jurists, tomēr gadījumā, ja pastāv strīds starp institūciju un personu, kura tajā ir ievietota, juristam rodas interešu konflikts – no vienas puses, tam jāizstāv institūcijas intereses, no otras puses – personas intereses.

⁹ Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums. "Latvijas Vēstnesis", 01.04.2005., nr. 52 (3210). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=104831>

3.2. Tāpat ilgstoši ir valdījis uzskats, ka administratīvajā procesā, pastāv objektīvās izmeklēšanas princips, tādēļ tiesnesis nodrošina nepieciešamo tiesību un interešu aizsardzību. Tomēr jānorāda, ka tiesnesis nevar vienlaicīgi spriest tiesu un būt kādas puses pārstāvis. Tāpat personai sākotnēji ir jānokļūst līdz tiesai, lai nodrošinātu savu tiesību un interešu aizsardzību.

D.M. vairākus gadus sociālais dienests nodrošināja sociālo palīdzību, izmaksājot dažāda veida pabalstus. Sociālais dienests atklāja, ka D.M. papildus dzīvoklim pieder vēl viens nekustamais īpašums, kas nav ierakstīts zemesgrāmatā. D.M. bija informēta par īpašumu, bet, ņemot vērā viņas ienākumus, nevarēja atļauties segt ar īpašumtiesību nokārtošanu saistītos izdevumus. Sociālais dienests pieņēma lēmumu atcelt visu nodrošināto palīdzību un pieprasīja atmaksāt izmaksātos pabalstus, jo D.M. savas tiesības izmantojusi ļaunprātīgi. Kopējā atmaksājamā summa pārsniedza EUR 1000.

Vienīgie D.M. ienākumi ir valsts vecuma pensija aptuveni EUR 220 apmērā. Ņemot vērā, ka strīds par saņemtās palīdzības atmaksu risināms administratīvajā procesa ietvaros, D.M. nevarēja saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību. Tā viņai arī nepienāktos, jo D.M. zaudēja maznodrošinātās personas statusu.

RC ZELDA palīdzēja sastādīt sūdzību augstākai iestādei, kas atcēla sociālā dienesta lēmumu. Tomēr bez nodrošinātās juridiskās palīdzības, D.M. visdrīzāk būtu zaudējusi savu vienīgo dzīvesvietu un būtu spiesta vērsties pēc sociālās palīdzības vai ilgstoši dzīvot patversmē.

3.3. RC ZELDA ieskatā ir nepieciešams izveidot sistēmu, kurā mazaizsargātām grupām (piemēram, personām ar garīga rakstura traucējumiem, sievietēm, kuras cietušas no vardarbības, bērniem utt.) ir pieejama valsts nodrošināta juridiskā palīdzība administratīvajā procesa ietvaros. Tā nevar būt sasaistīta ar personas ienākumiem, jo nereti persona nevar noformēt trūcīgas vai maznodrošinātas statusu, no sevis neatkarīgu iemeslu dēļ (piemēram, persona dzīvo kopā ar citiem ģimenes locekļiem un viņu kopējie ienākumi pārsniedz noteikto maksimālo ienākumu līmeni konkrētā statusa saņemšanai). Ņemot vērā, ka Latvijas Republikā ir izveidojušās vairākas specializētās nevalstiskās organizācijas, kuras ir ieguvušas specifiskas zināšanas konkrēto personu grupu tiesību un interešu aizsardzībā, RC ZELDA uzskata, ka valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniegšana būtu jānodod šo nevalstisko organizāciju kompetencē. Sniegtās palīdzības kvalitāti varētu uzraudzīt Juridiskās palīdzības administrācija.

Tādējādi būtu nodrošināta efektīvāka valsts resursu izmantošana. Proti, personas varētu saņemt mērķtiecīgu un kvalitatīvu juridisko palīdzību sev aktuālo jautājumu

risināšanā, nenoslogojot valsts un pašvaldību iestādes. Tajā pašā laikā mazaizsargātajām grupām būtu nodrošināta efektīvāka piekļuve valsts pārvaldes un tiesu sistēmai.

4. Somatiskās veselības aprūpes pieejamība personām, kuras atrodas institūcijās

4.1. Personas, kuras ievietotas Aknīstes psihoneiroloģiskajā slimnīcā, tiek atreģistrētas no saviem ģimenes ārstiem, tomēr pašā slimnīcā ģimenes ārsta nav. Jānorāda, ka liela daļa no personām, kuras ievietotas Aknīstes psihoneiroloģiskajā slimnīcā tur uzturas ilgstoši. Tādējādi tām ilgstoši nav nodrošināti ģimenes ārsta pakalpojumi, kas ir pieejami citām personām. Piemēram, personas nevar saņemt nosūtījumu uz nepieciešamajiem izmeklējumiem. Pat, ja šāds nosūtījums ir izrakstīts, izdevumi par nepieciešamo izmeklējumu jāsedz pašai personai un tai nav pieejami valsts apmaksātie izmeklējumi, kuru saņemšanai kā obligātais kritērijs ir ģimenes ārsta nosūtījums.

Izrakstoties no slimnīcas, persona nav informēta par to, ka tai jāpiereģistrējas pie ģimenes ārsta un kā to izdarīt. Tāpat persona nav informēta par ģimenes ārsta nepieciešamību. Tādējādi veidojas cilvēku grupa, kurai atrodas ārpus ģimenes ārstu uzraudzības.

K.J. nonāca Aknīstes psihoneiroloģiskajā slimnīcā, kur uzturējās ilgstošu laika periodu. Kamēr viņš atradās slimnīcā, viņš nebija reģistrēts pie ģimenes ārsta, tādēļ par nepieciešamajiem izmeklējumiem vajadzēja maksāt pašam. K.J. vēlējās uzsākt patstāvīgu dzīvi sabiedrībā, tādēļ sazinājās ar RC ZELDA. Dažu mēnešu laikā K.J. uzsāka dzīvi sabiedrībā. Vēlāk atklājās, ka viņš nav reģistrēts pie ģimenes ārsta un arī nav informēts par ģimenes ārsta lomu un nepieciešamību. Tāpat K.J. nebija informēts, kā tieši var pierēģistrēties pie ģimenes ārsta. Tajā pašā laikā K.J. ir saslimis ar bīstamu infekcijas slimību, tādēļ nepieciešams regulāri sekot līdzi viņa veselības stāvoklim.

RC ZELDA ieskatā šāda situācija nedrīkst pastāvēt, jo cieši saistīta ne tikai ar konkrēto personu veselību, bet arī ar sabiedrības veselību. Atrodoties Aknīstes psihoneiroloģiskajā slimnīcā, personas ir vai nu jāpārreģistrē pie jauna ģimenes ārsta, vai jāatstāj pie esošā ārsta, tomēr nevar izveidoties situācija, kur personai vispār nav ģimenes ārsta kā primārā veselības aprūpes pakalpojuma nodrošinātāja.

4.2. Atsevišķs akūts jautājums ir saistīts ar stomatoloģiskās palīdzības pieejamību personām, kuras ievietotas ilgstošas sociālās aprūpes un rehabilitācijas institūcijās.

Šobrīd pieejamais palīdzības apjoms aprobežojas ar primāro stomatoloģisko aprūpi, kas ietver tikai zobu izraušanu. Tāpat netiek runāts par zobu higiēnu. Tā rezultātā izveidojas situācija, ka personai, kura dzīvo ilgstošas sociālās aprūpes un rehabilitācijas institūcijā, un ir aptuveni 30 vai 40 gadus veca, nav lielākās daļas zobu, nav zobu protēzes un ir slikta elpa.

Atrodoties ilgstošas sociālās aprūpes un rehabilitācijas institūcijā, persona saņem tikai nelielu daļu no valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta invaliditātes gadījumā, invaliditātes pensijas un/vai apgādnieka zaudējuma pensijas. Tā nevar atļauties segt izdevumus, kas saistīti ar stomatoloģisko aprūpi. Tādējādi kaut arī persona atrodas pilnā valsts apgādībā, tā var saņemt tikai minimālo stomatoloģiskās veselības aprūpi.

Ārējais izskats, tajā skaitā arī zobu stāvoklis, ir cilvēka vizītkarte. Ja personai ir slikts zobu stāvoklis, tai būs daudz grūtāk izveidot draudzīgas attiecības ar citiem cilvēkiem un atrast darbu. Īpaši aktuāli tas ir kontekstā ar deinstitucionalizācijas projektu, kura ietvaros cilvēki, kuri dzīvo ilgstošas sociālās aprūpes un rehabilitācijas institūcijās, pārceļas uz dzīvi sabiedrībā. RC ZELDA izskatā, personām, kuras atrodas ilgstošas sociālās aprūpes un rehabilitācijas institūcijās ir jānodrošina pieeja pilnvērtīgai stomatoloģiskajai aprūpei, kas neaprobežojas tikai ar zobu izraušanu, bet nodrošina primāri zobu labošanu un regulāru higiēnu.

5. Secinājumi

Ņemot vērā visu iepriekš minēto, RC ZELDA ieskatā, ir nepieciešams nodrošināt:

- pilnvērtīgas un efektīvas iespējas katrai personai pašai īstenot savu rīcībspēju, ietverot tādas alternatīvas kā tiesas izdots pilnvarojums bez rīcībspējas ierobežojumu noteikšanas, iepriekš paustās gribas mehānisma izstrāde un ieviešana praksē, kā arī atbalstītās lemtspējas mehānisma ieviešana;
- pilngadīgām personām ar garīga rakstura traucējumiem piekļuvi pamatizglītībai;
- Nodarbinātības valsts aģentūras kursu pieejamību arī personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem, pielāgojot programmu personas vajadzībām;
- subsidētās darba vietas ne tika kvalificētiem darbiem, bet arī mazkvalificētiem darbiem;
- mazaizsargātajām grupām pieeju juridiskajai palīdzībai arī administratīvā procesa ietvaros, nododot konkrēto kompetenci nevalstisko organizāciju pārziņā;
- ģimenes ārsta pieejamību Aknīstes psihoneiroloģiskajā slimnīcā;

Ziņojums par personām ar garīga rakstura traucējumiem aktuālajiem jautājumiem sagatavota ar Sabiedrības integrācijas fonda finansiālu atbalstu no Latvijas valsts budžeta līdzekļiem. Par ziņojuma par personām ar garīga rakstura traucējumiem aktuālajiem jautājumiem saturu atbild biedrība "Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem "ZELDA"".

- pilnvērtīgas stomatoloģiskās aprūpes pieejamību personām, kuras ievietotas ilgstošas sociālās aprūpes un rehabilitācijas institūcijās.

Ziņojums par personām ar garīga rakstura traucējumiem aktuālajiem jautājumiem sagatavota ar Sabiedrības integrācijas fonda finansiālu atbalstu no Latvijas valsts budžeta līdzekļiem. Par ziņojuma par personām ar garīga rakstura traucējumiem aktuālajiem jautājumiem saturu atbild biedrība "Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem "ZELDA"".